

המשגיח - הרב אברהם ריבלין שליט"א

שיטת "שתילת מעויות" בלימוד התנ"ך

א. הקדמה

"בני אחתיה דרבי טרפון הוו יתבי קמי דרב טרפון [רש"י: ולא הוו אמרי מידי] פתח ואמר: "ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה יוחני [מילתא בעלמא הוא דקאמר, כדי לפתוח פיהם], אמרי ליה: קטורה כתיב. קרי עליהם בני קטורה¹ [אינם יודעים לדבר בהלכה]-" (זבחים סב ע"ב).

בארוע המתואר לעיל מתגלה רבי טרפון כאומן פדגוג. לבד מגדולתו בתורה הוא מבין שחייבים להשקיע גם בצורת העברת התורה. לא רק התוכן, ה"מה" חשוב, אלא גם לדרך בה הוא נמסר, ל"איך" יש חשיבות מכרעת. אם לא כן תשאר תורת הרב, שאין ערוך לחשיבותה, נחלתו שלו לבדו, ובאין תלמידים שומעי לקח ומעתיקי שמועה מדור לדור תשכח התורה ותעלם ח"ו בתהום נשיה. על כן, משנקרו - נקראו לשיעורו תלמידים ש"לא הוו אמרי מידי" ורמת התעניינותם בשעור הייתה ירודה, חייב היה רבי טרפון לעורר אותם ולהגביר את המוטיבציה שלהם ללמוד.

בר הפלוגתא הקבוע של רבי טרפון - רבי עקיבא, לא חלק עליו בהלכה פדגוגית זו. במקרה דומה הטיל גם הוא פצצת מאמר תמוה לחלל דממת השעור הנרדס: "רבי עקיבא היה יושב ודורש והצבור מתנמנם בקש לעוררן אמר: מה ראתה אסתר שתמלוך על קכ"ז מדינה? אלא תבוא אסתר בת ביתה של שרה שחייתה קכ"ז שנה, ותמלוך על קכ"ז מדינה"² (בראשית רבה נח, ג).

ה"עץ יוסף" (שם) הסביר את הפרובוקציה של רבי עקיבא: "בקש לעוררן - שדרכם היה לדרוש לפעמים במילי דבדיחותא לעורר לב השומעים ויקיצו משנתם. שעל הרוב

¹ מסתבר שהכינוי "בני קטורה" נאמר בחיוך מלטף ולא בכעס רועם, שהרי מטרתו היא "לפתוח את פיהם" ולקרנם ללמוד, ומטרה זו לא תושג בכינויי גנאי מעליבים.

² יש הסבורים שהדמוי של אסתר לשרה לא בא על דרך הבדיחותא אלא יש בו מסר מוסרי. כך כתב בעל חדושי הרי"ם: "כנגד כל שנה [של שרה - מלכה אסתר על] מדינה אחת, ולפי חשבון זה אפשר שכנגד כל שבוע - עיר אחת, ולכל שעה - כפר אחד, אם כן בעת שאדם ישן מעט - יוכל להפסיד הרבה, לפיכך נתעוררו משנתם" (יינה של תורה, פורים עמ' ג), ובעץ יוסף הסביר את הקשר על פי דברי חז"ל שאסתר היתה בת 75 כשנלקחה לאחשוורוש, ואם כן כיצד חשק בה המלך? על כרחך שדמתה לשרה שאחרי בלותה היתה לה עדנה ושהה להיות כנערה, ומכאן הדמיון על בסיס המספר הזהה.

אנשים רבים אוהבים רמזים כאלו לפי שהוא השתעשעות הדמיון ונקל להבין, באין העמקת השכל³. בדרך זו הלכו גם אמוראים: "רבא מקמי דפתח להו לרבנן, אמר מילתא דבדיחותא ובדחי רבנן [רש"י: נפתח ליבם מחמת השמחה] לסוף יתיב באימתא ופתח בשמעתא"⁴ (שבת ל ע"ב).

את ההנהגה של שני התנאים ניתן להסביר על פי יסוד בענייני חינוך ולימוד שמסביר ר' חיים שמואלביץ: "הרי אנו למדים שהדרך להתעוררות ולהתרגשות היא ע"י הכנסת האדם למצב של תמיהה וקושי... והוא הטעם שנצטוינו לקיים מצוות סיפור יציאת מצרים ע"י שאלה ותשובה... ואמרו אם אין לו בן אשתו שואלתו, ואם לא שואל הוא לעצמו, הרי ייתכן שישאל אדם את עצמו וע"י כך יקבל את הכח להיות משיב..."⁵.

אכן על כל פרט בעבודת ה' נאמר "עבדו את ה' בשמחה" (תהילים ק, ב) אך במצוות תלמוד תורה יש עניין מיוחד שעליו מבקשים אנו בברכות התורה "והערב נא ה' אלוקינו את דברי תורתך בפנינו"⁶ פועל יוצא מהתפילה להיות דברי התורה ערבים בפניו היא ההשתדלות של הרבנים - המורים להעביר שיעורים מעניינים ומרתקים ולגרום ללמוד התורה שיהא באהבה. וגם על זה הרי מתפללים אנו: "ותן בליבנו להבין ולהשכיל לשמוע ללמוד וללמד... את כל דברי תלמוד תורתך באהבה".

על אחת הדרכים המועילות להאחיב את דברי התורה ואת השיעור על התלמיד ולגרום לו למוטיבציה - למדנו לעיל. הגירוי השכלי הבא ע"י שאלה, אין כמוהו לעורר ישנים מתרדמתם. אכן הדוגמאות של רבי טרפון ורבי עקיבא אינן עוסקות בשאלות של עומק ומהות. "הטעות" ששתל רבי טרפון והמאמר המוזר של רבי עקיבא נועדו לנער את התלמידים, להוציאם משגרת השיעור שגרם להם להתנמנם, הם תפסו מיד שמהוא לא שגרת מתרחש בשיעור ושוב עשו אוזנם כאפרכסת לדברי הרב.

זו אולי אחת הבחינות עליהן מדבר הרמב"ם: "ויש לרב להטעות את התלמידים בשאלות ובמעשים שעושה בפניהם כדי לחדדן"⁷ אכן ל"שתילת טעויות" מכוונת בקריאת הטקסט כמו שעשה רבי טרפון. יתרון נוסף. הרב מעורר שאלה מבלי לשאול אותה בפרוש. כאשר כל התלמידים עוקבים אחרי קריאת המורה, לפי בקשתו המפורשת, ופתאום מתברר להם שהמורה "טעה" בקריאה, הם מתקנים אותו באופן אינסטנקטיבי,

³ על פי זה נראה שאין לפרש את הביטוי "הצבור מתנמנם" כפשוטו. וכי מי יהין לנמנם כאשר ר' עקיבא דורש? נראה שהשיעור נסק לגבהים שהציבור לא היה מסוגל להעפיל אליהם, לכן רבי עקיבא ירד אל העם במילי דבדיחותא אשר החזירו אותם לנושאי השיעור - "נתעוררו משנתם".

⁴ הסיפא של הגמרא מדגישה שהבדיחותא אינה מטרה בפני עצמה אלא רק אמצעי להגיע לתכלית: "לסוף יתיב באימתא ופתח בשמעתא".

⁵ שיחות מוסר תשל"א עמ' קח, וע"ש בהוכחות שהביא ממשפט שלמה וממקורות אחרים בהם נשאלת שאלה ע"מ להעמיק את קליטת התשובה. ועיין גם בספרי עיוני הפטרה עמ' 106-108.

⁶ וכבר נהגו רבים שכשנכנס התינוק ללמוד ראשית תלמודו באותיות ה-א, ב - מורחים אותם בדבש והתינוק מלקק את האותיות לקיים דברי יחזקאל "ותהי בפי כדבש למתוק" (ג, ג).

⁷ הל' תלמוד תורה ד, ו. נושאי הכלים על אתר מביאים מראי מקומות רבים מהגמרות.

אבל אז שואל המורה מדוע בעצם לא כתוב כמו שאני קראתי, "כמו שכתוב בתנ"ך שלי"? כשהשאלה חריפה מאד יכול המורה גם לטעון - לשאול, שהשגיאה היא בתנ"ך של התלמידים, והקריאה שלו היא הנכונה⁸. כך מצליח המורה ל"שתול" את השאלה והיא אינה באה בצורה חיצונית מ"בחוץ" אלא הופכת להיות שאלה של התלמיד עצמו, שמגלה פתאום שהטקסט אינו מובן.

בחלק ניכר מהשיעורים שזכיתי להעביר בס"ד פעמים רבות בישיבה השתמשתי ב"תרגיל" זה בהצלחה יחסית מרובה. אני מקווה [ומוכן בענוה להניח שכך הדבר] שחלק גדול מהתלמידים זוכרים את ה"קטעים" האלה לאורך זמן. להלן מספר דוגמאות לשיטת "שתילת הטעויות בקריאת התנ"ך" אשר נוסו בשיעורי התנ"ך בישיבה⁹. הדברים יובאו כתיאור מהלך השיעור, אך שלא כהכנת מערך לשיעור בו רושם המורה את מה שהוא מצפה - מקווה שיתרחש בשיעור, כאן נרשמו הדברים כמעט כפי שהתרחשו בפועל בשיעורים רבים.

ב. אברהם שרה והגר¹⁰

בראשית טז, א-ג: 'זשרי אשת אברם לא ילדה לו ולה שפחה מצרית ושמה הגר, ותאמר שרי אל אברם הנה נא עצרני ה' מלדת בא נא אל שפחתי אולי אבנה ממנה וישמע אברם לקול שרי ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית שפחתה מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען ותתן אותה לאברם אשה לו לאשה, ויבא אל הגר ותהר ותרא כי הרתה ותקל גבירתה בעיניה... ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך... ויאמר אברם אל שרי הנה שפחתך בידך עשי לה הטוב בעיניך".

הרב: מה או מי הנושא של הקטע.

תלמידים: (א) אברהם והגר, (ב) שרה והגר, (ג) קנאת שרה.

הרב: כל התשובות נכונות. בכל זאת נדמה לי שישנו נושא נוסף שעליו מדבר הקטע, אולי הנושא הזה מוסתר ומוצפן בקטע, אבל המסרים העולים ממנו חשובים לאין ערוך, הנושא הוא: חנוך לחיי משפחה או מה הפרוש המעשי של אהבת איש ואשה!

תלמידים: [הנושא כמובן מעניין וגורם לקשב כללי] (א) דווקא בקטע יש סכסוך בין שתי נשים ואין רמז לשום אהבה, (ב) פה יש שנאה ולא אהבה.

הרב: [מקדיש מספר דקות להסביר שאהבה פרושה נתינה, התחשבות, וויתור, על פי

⁸ מורה טוב צריך להיות קצת "שחקן", ככל שהוא "שחקן" את הקריאה שלו בטבעיות כאילו היא ממש אמיתית, ויעמיד פני תוהה למשמע הטקסט [הנכון] של התלמידים, כך תגבר הבנת התלמידים את השאלה.

⁹ חשוב להדגיש שהצלחת השיטה עולה ככל שהטקסט יותר ידוע ומפורסם. בלימוד כתובים הידועים לתלמידים כמעט בעל פה הצלחת השיטה כמעט מובטחת מראש).

¹⁰ בשיעור זה ארבע דוגמאות של שתילת טעויות, שסומנו באות מיוחדת.

קונטרס החסד של הרב דסלר¹¹, כולל הסיפור של האדם שטוען שהוא אוהב דגים אבל הורג אותם כדי למלא את תאוותו לדגים. הדגשת ההבדל בין אהבת האדם את עצמו תוך כדי סיפוק מהאוביקט שכאילו נאהב שהוא אהבה התלויה בדבר, לבין אהבת האוביקט עצמו המחייבת ויתור למענו].

לפני שנעיין בקטע נזכור שבפרק הקודם הובטח לאברם פעמים מספר, זרע שיהפך לעם גדול, הזרע הה הוא הנושא של הברית ובעיית היורש מציקה לאברם עד כדי כפירה בטובותיו האחרות של הקב"ה "מה תתן לי ואנכי הולך ערירי". כל אדם רוצה בן אבל אצל אברהם הענין מיוחד שהרי יש לו הבטחה אלוהית לזרע, ולממוש הבטחה זו עליו לעשות מעשה. ברור שהבן המובטח אמור לבוא בברכת ה' אבל בדרך טבעית של הולדת בן, ואם שרה עקרה, חייב אברם לשאת אשה נוספת.

נזכור שבימי האבות היה גם מותר הלכתית, וגם מקובל מאד מבחינה חברתית מצב של ריבוי נשים. ניתן לומר שכמעט לכל האנשים היתה יותר מאשה אחת, ונדגיש שכדי לעשות "סדר" בין הנשים היו דרגות חשיבות שונות. הראשונה - אשה, השנייה - פילגש שהיא אשה כשירה אך ללא זכויות הכתובה¹², ושפחה.

עכשיו ניגש לקטע שלנו, "ישרי אשת אברם לא ילדה לו", עברו כבר שנים רבות מאז נישאו, וגם עשר שנים מאז עברו לכנען ועל כן ממשיך הכתוב "ויקח אברם אשה ושמה...".

תלמידים: (א) לא, הרב... (ב) מה פתאום? זה לא כתוב...! (ג) הרב טעית!

הרב: מדוע אין הכתוב ממשיך כמו שקראתי הרי לפי מה שהסברנו זה היה צריך להיות המשך הפרק. מותר ומקובל לקחת אשה נוספת גם אם לאשה הראשונה יש ילדים, קל וחומר אם אינה יולדת [באשמתה ז"א הפגם בה] וקל וחומר בן בנו של ק"ו אם יש צווי אלוהי שיהיה לו בן.

תלמידים: (א) אולי אברם מאוד אוהב את שרה ומתחשב בה ולמרות כל הדברים האלה אינו נושא אשה אחרת כדי לא לפגוע בשרה.

הרב: נמשיך, "ותאמר שרי... בא נא אל שפחתי... וישמע אברם לקול שרי", מהצד השני גם שרה אוהבת את אברם ומתחשבת בו וברצונו לילד. שרה יודעת מה צפוי לה כשהגר תלד, לשרה היה יותר נוח לקבל את הקורבן של אברם שלא דורש עוד אשה, להיות בשקט ולעשות את עצמה כאילו אינה מבינה מה קורה ולא לסבול בעתיד. אבל היא מציעה ביוזמתה אשה לאברם כי היא אוהבת אותו באמת ורוצה שיהיה לו טוב. מה פרוש הביטוי "וישמע אברם לקול שרי"? האם בא לחדש שאברם לא היה חרש?

תלמידים: (א) ודאי שלא, הוא בא לומר שאברהם הבין והסכים להצעה של שרי. (ב)

¹¹ עיין מכתב מאליהו ח"א עמ' 32-51 במיוחד עמ' 38-39.

¹² ובל נחליף את הפילגש המקראית שהיא כשירה וישרה במושג המודרני פילגש המתאר אשה לא חוקית ולא מוסרית.

כמו ש"שמע ישראל" אין כוונתו לשמוע באזניים אלא בלב. להסכים לקבל ולפעול על פי זה.

רב: מצויין. לכן ממשיך הכתוב "ויקח אברם את הגר המצרית".

תלמידים: [רובם לא שמו לב שבתורה אין פסוק כזה כי ההמשך הזה נראה מאד טבעי, רק המיעוט שהתבונן בחומש צועק]: (א) "ותקח שרי... ותקח שרי" [רק אז מצטרפים גם אותם תלמידים שלא שמו לב ל"טעות" בתחילה]. (ב) הרב שוב היתה לך טעות. (ג) זה בכוונה כדי שנשים לב.

הרב: [התם ומתמם] מה פתאום "ותקח שרי" הרי אמרנו זה עתה שאברם הסכים להצעה של שרה ולכן "ויקח אברם" אל תשכחו שאברם שהכרנו בפרקים הקודמים הוא אדם אקטיבי, פעיל מאד אפילו נגד כל העולם¹³, האם באמת טעית? באמת אברם יושב ואינו עושה מאומה? האם גם אחרי שהסכים להצעת שרי הוא פשוט ממתין! מדוע?!

תלמידים: (א) הוא כל כך מתחשב בה, שלמרות שסוכם ביניהם שהוא יקח את הגר קשה לו לעשות כך, ולפגוע בשרה, (ב) הוא מבין ששרה באמת לא רוצה את הפתרון הזה, והיא הציעה אותו רק מפני שרצתה שיהיה מאושר. אבל הוא רוצה שהיא תהיה מאושרת ולכן לא לוקח את הגר, (ג) כל אחד מהם מוותר.

הרב: נמשיך לקרא "ותודה שרה לאברם ותאמר לו אתה בעל נהדר ותקבל את קרבנו ותשמח" [כאן כולם מבינים שהקטע דמיוני לחלוטין] שרה אינה מגיבה כך, אלא יוזמת קרבן מצידה ונותנת את הגר. הסיפור ממשיך "ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית שפחתה ותתן אותה לאברם לו לשפחה".

תלמידים: [כאן נופלים רוב התלמידים בפח הטעות שטמן המורה, רק חלקם שם לב לכתוב וצועק] (א) "לו לאשה" (ב) לא כתוב שפחה, (ג) היא לא רצתה שאברהם יפגע שהבן שלו הוא בן של שפחה, לכן נתנה אותה לאשה ממש.

הרב: וזה כנראה מה שגרם להגר "להרים אף"! אם שרה לא היתה כל כך ותרנית היתה הגר יודעת את מקומה, ונכנעת לשרה, אבל עכשיו שניתנה לאשה והשוותה לגבירתה, כשיש לה הריון שלא היה לשרה, היא פורקת עול.

הרב: והנה הגר בהריון, סוף סוף לאחר שכמעט כבר התיאש רואה אברם אות וסימן למימוש ההבטחה האלוקית, אבל בוקר אחד באה שרה ואומרת "חמסי עליך אנכי נתתי שפחתי בחיקך" אברם כמובן כועס ועונה לה "הגר אינה שפחתך, הרי היא נתנה לי לאשה ויש לי ממנה כמעט בן", האם כך עונה אברם לשרי?

תלמידים: לא אברם מקבל את דברי שרה ומתייחס להגר כשפחתה, ולא כאשתו, "הנה שפחתך בידך".

הרב: אוהב מי שאוהב אחרון, ולכן המסר האמיתי המוסתר של הפרק הוא חינוך

¹³ "חסד" מדתו של אברהם פרושה – עשיה, אקטיביות, חיצוניות, בניגוד לגבורה הפונה פנימה בעציות הכוחות והוא נקרא עברי שהוא מעבר אחד והעולם מעבר אחד.

לחיי משפחה או מהי אהבה!

ג. שירת בנות ישראל

שמואל א' יח' וי-ט': 'ויהי בבואם בשוב דוד מהכות את הפלישתים ותצאנה הנשים מכל ערי ישראל לשיר והמחולות לקראת שאול המלך בתופים בשמחה ובשלישים. ותענינה הנשים המשחקות ותאמרנה הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו. ויחר לשאול מאד וירע בעיניו הדבר הזה, ויאמר נתנו לדוד רבבות ולי נתנו האלפים, ועוד לו אך המלוכה, ויהי שאול עוין את דוד מהיום הביא והלאה'.

הרב: פותח את השעור בסקירה כללית על רדיפות שאול את דוד במטרה להורגו... "ויך את החנית בקיר... מאה ערלות פלישתים... בעד החלון... מחר חודש... ואת נב עיר הכהנים הכה" הפרשה האומללה הזו מתחילה בפרקנו עם לעג הנשים לשאול. המשך השיעור מוקדש לחשיבות מידת הכרת הטוב¹⁴ ולקשרים המיוחדים לטובה, של שאול עם בנות ישראל¹⁵. אשר על כן קשה מאד להסביר מדוע פגעו הנשים בצורה חריפה כל כך בשאול, ומתבקש מאד פשוט אחר בכתובים.

הרב: (קורא את הקטע מתחילתו) 'ויהי בבואם בשוב ישראל מהכות את הפלישתים ותצאנה...'

התלמידים: (א) הרב... הרב... טעית (ב) מה פתאום (ג) כתוב 'בשוב דוד מהכות את הפלישתים'.

הרב: איני מבין מה הצעקות ואיני מסכים עם הבקורת על מה שקראתי. נכון שהריגת גלית ע"י דוד היתה פעולה מאד חשובה, ואפילו פעולה מכרעת, אבל סוף סוף לא היתה זו פעולה שהביאה את סופה של המלחמה אלא את תחילתה. סוף המלחמה היה כשעם ישראל נצח את הפלישתים כמו שכתוב בפרוש 'זיקומו אנשי ישראל ויהודה וירועו וירדפו את הפלישתים... ויפלו חללי פלישתים... וישבו בני ישראל מדלוק אחרי פלישתים וישושו את מחניהם' (יז', נב'-נג'). התנ"ך גם פותח את הקטע במילים 'ויהי

¹⁴ מקור הכנוי יהודי לעם ישראל הוא בשם יהודה שנקרא כך על שום ההודאה והכרת הטוב "הפעם אודה את ה'" (בראשית כט', לה') עוד על חשיבות המידה עיין שיחות מוסר לר' חיים שמואלביץ מאמר לב' לשנת תשל"ב (עמ' קטז').

¹⁵ בקינתו של שאול ודונתן דוד שם את שבחו של שאול בהקשר הנשים דוקא: "בנות ישראל אל שאול בכינה המלבישכן שנים עם עדנים המעלה עדי זהב לבושכן" (שמואל ב' א', כד') גם את סרובו של שאול ליצור צבא גדול כדרישת העם יש לראות בהקשר של דאגתו לנשים "ויבחר לו שאול שלשת אלפים מישראל... ויחר העם שילח איש לאהליו". שילח בפועל משמעו פעול החזקה ותקיפה. שילוח המוני החיילים היה ל"אהל" הרומז לאשה כידוע.

בבואם" שבודאי מתיחס לעם כולו¹⁶ ועל כן תמוה מדוע אין המקרא ממשיך 'בשוב ישראל מהכות את הפלישתים'?

תלמיד: (א) כנראה רצו להדגיש את חלקו המיוחד של דוד בנצחון על הפלישתים. (ב) גם בספורט קורה לפעמים ששחקן מצטיין אחד מנצח את הקבוצה היריבה. (ג) אולי רצו להדגיש גם את אוזלת ידו של שאול שאיפשר לפלישתי, הערל לחרף ולגדף את ישראל ואלהיו במשך ארבעים יום. רק עם בואו של דוד ונצחונו על גלית הופסקה החרפה הזו.

הרב: דברים של טעם אמרתי כולכם. אני אוסיף רק זאת: המקרא היה יכול להשמיט בכלל את המילים הללו ולכתוב "ויהי בבואם ותצאנה הנשים..." כנראה היה חשוב לו לציין, לחזור להדגיש, את הידוע לנו מהפרק הקודם, שהנצחון על גלית יותר משהוא נצחון העם, הוא נצחון אישי של דוד.

ולפי זה נמשיך לקרא 'ותצאנה הנשים מכל ערי ישראל לשיר והמחולות לקראת דוד בתופים בשמחה ובשיר...

תלמידים: (א) הרב הרב! (ב) לקראת שאול לקראת שאול (ג) לא כתוב לקראת דוד. הרב: (מיטיב משקפיו) סליחה טעיתי, אקרא שוב "ותצאנה הנשים מכל ערי... לקראת דוד ושאל בתופים..."

תלמידים: (א) הרב מה קורה (ב) הוא עובד עלינו (ג) לקראת שאול המלך.

הרב: שוב סליחה, אקרא בשלישית: "ותצאנה הנשים... לקראת שאול ודוד..." אני יודע, גם הגירסה הזו אינה מופיעה בתנ"ך. לדעתי בהמשך להיגד "בשוב דוד מהכות את הפלישתים" כל אחת מהנוסחאות שאני קראתי מתאימה יותר, מאשר מה שבאמת כתוב.

תלמידים: (א) באמת מגיע לדוד שיצאו רק לקראתו כי בגללו נצחו, לשאול לא מגיע כלום כי בגללו היתה חרפה. (ב) לשאול מגיע קצת כבוד רק בגלל שהוא מלך. שאול לא עשה שום דבר בכל המלחמה, לדוד מגיע עיקר הכבוד. (ג) כיון ששאול הוא המלך, גם אם דוד היה הגבור שנצח, יש לתת למלך את הכבוד העיקרי.

הרב: האם שמתם לב ששלושתכם הבעתם בדבריכם את שלושת הגירסאות שהתנ"ך לא הביא. התלמיד (א) גורס 'ותצאנה... לקראת דוד' ושם שאול אינו מוזכר כלל. התלמיד (ב) גורס שהנשים היו צריכות לצאת לקראת דוד ושאל. ולתלמיד (ג) נראה שהגירסה צריכה להיות שאול ודוד.

אבל לפי הגירסה האמיתית כנראה הנשים יצאו רק לקראת שאול ואף אחת לא באה לקראת דוד.

תלמיד: אני במקום דוד הייתי מאד נפגע, אני נצחתי את המלחמה ואף אשה לא מכבדת ולא מעודדת אותי, כולן יוצאות לקראת שאול שנכשל בכל המלחמה הזו כשלון חרוץ.

¹⁶ הרי כל העם יצא להכות בפלישתים וממילא כל העם שב.

הרב: יתירה מזו, נקרא שוב כיצד מכוונה האיש שלקראתו יצאו הנשים "ותצאינה... לקראת שאול בתופים בשמחה".

תלמידים: (א) לא לא (ב) גם שאול וגם המלך!

הרב: אכן, צמד המילים שאול המלך מופיע בתנ"ך פעם אחת בלבד, רק בפסוק שלנו, התנ"ך היה יכול גם כאן לציין רק שאול או רק המלך, מה לדעתכם רצה המקרא להדגיש בכפל המילים "שאול המלך".

תלמידים: (א) שגלויי החיבה מצד הנשים התייחסו גם לשאול כאדם, וגם למלוי תפקידו למלך. (ב) באמת יש לפעמים שאוהבים בן אדם באופן אישי אבל חושבים שאינו ממלא את תפקידו כראוי, (ג) ויש מורים שאנו מעריכים אותם כמומחים בהוראה והשיעורים שלהם מאד מעניינים, אבל אחרי השיעור מגלים שהם אנשים לא סימפטיים.

[מכאן סלולה הדרך להמשך השיעור. בנות ישראל בודאי התכוונו לשבח את שאול ולהעדיפו על פני דוד, "ולא היתה כוונתן באמת להגדיל שדוד היו לו רבבות, כי נהפוך הוא: הנצחון במעט אנשים גדול יותר, כך אמרו שגדול הנצחון שנצח שאול ויהונתן שהיו לו רק אלפים כנזכר למעלה על נצחון דוד שהיו עמו רבבות ישראל" (מלבי"ם) ובאמת בפסוק לא נאמר הכה שאול באלפי הפלישתים אלא ב"אלפיו" - אלפיו שלו באלפי החיילים היהודים. מדוע אם כן כעס שאול? שאול לא הבין נכון את שירת הנשים וחשב שהן כוונו לפגוע בו. זוהי הסיבה שאנו הוטענו להבין "הפוך" את כוונת הנשים כי הלכנו שבי אחרי הבנתו המוטעית של שאול. טעותו של שאול מובנית בהתאם למעורבות הרגשית האישית שלו בענין, ומתוך הידיעה שרוח רעה שורה עליו ובקרבו, רוח שבעקבותיה אינו מפרש נכונה גם ארועים אחרים שמסביבו¹⁷. אך מדוע אנו - הלומדים את הפרק ממרחק שלשת אלפי שנים - נכנסים לאותה מלכודת בהבנת שירת הנשים שכוונה לעודד ולהרים את ראש שאול!]

ד. משפט שלמה

מלכים א ג, טז-כח: 'אז תבאנה שתיים נשים זונות אל המלך ותעמדנה לפניו ותאמר האשה האחת... ויאמר המלך גזרו את הילד החי לשנים ותנו את החצי לאחת ואת החצי לאחת, ותאמר האשה אשר בנה החי אל המלך כי נכמרו רחמיה על בנה ותאמר בי אדוני תנו לה את הילוד החי והמת אל תמיתוהו, וזאת אומרת גם לי גם לך לא יהיה גזרו...".

הרב: [במשך הקריאה שואל הרב אם יש מישהו שלא מכיר את הקטע - ואף אחד לא קם, לשאלה מדוע הובא הקטע בתנ"ך עונים הכל כדי להראות את חכמתו של שלמה. הרב חוזר ומבקש מהתלמידים להצמד לטקסט הכתוב וכך הוא קורא את הפסוק האחרון]: 'ותאמר האשה אשר בנה החי אל המלך כי נכמרו רחמיה על בנה ותאמר בי

¹⁷ כגון: יחסו של דוד אליו, פרשת כהני נב ועוד.

אדוני תנו לה את הילוד החי והמת אל תמיתוהו וזאת אומרת לא בי אדוני תנו לה את הילוד החי והמת אל תמיתוהו...!

תלמיד: [שקט בכתה, התלמידים בהלם, חלקם אינו מבין מה קורה ומה קורא הרב, וחלקם צועק], (א) הרב, קראת פעמיים את אותו דבר, (ב) הרב טעית, (ג) לא, "וזאת אומרת גם לי גם לך לא יהיה גזור".

הרב: (התם ומתמם) מה אתם אומרים? אני לא מבין! אצלכם כתוב שהאשה השנייה אמרה לגזור את הילד? אני לא מאמין שכך כתוב, בשביל להגיד כך היא צריכה להיות... ממש לא נורמלית או אפילו אשה עם פיגור שכלי עמוק, כל אחד מבין שלא יגזרו ילד וששלמה עשה את כל המשפט הזה רק כדי לתפוס את האם הגנבה, ואם היא אומרת "גזור" היא בעצם מסגירה את עצמה, לפי זה לשלמה פשוט שיחק המזל, כי אם הגנבה היתה יותר חכמה היא לא היתה אומרת גזורו אלא היתה אומרת מה שכתוב ב"תנ"ך שלי" - 'תנו לה את הילוד החי...! ואז מה היה שלמה עושה?!

[חלק מהתלמידים הבינו את השאלה, הם נדהמים לגלות שאלה פשוטה בפשט של פרק אותו הם מכירים מגיל צעיר ונחשב לפרק פשוט. חלק מהתלמידים מבולבל ולא מבין את ההבדל בין שתי "הגירסאות" ומה בדיוק השאלה, ישנם תלמידים שרוצים לענות אבל הרב חייב להבהיר את השאלה לכולם, לפני שידונו בתשובות].

הרב: ה"מלכודת" במשפט שלמה מבוססת על העובדה הפשוטה שאמא אמיתית תעדיף לתת את בנה לאשה אחרת מאשר לגרום למותו, כל אחד מבין ששלמה לא התכוון להרוג את הילד, הרי גם שניים שמצאו חפץ ששווה כמה שקלים ודינו "יחלוקו"¹⁸, לא חותכים את החפץ כי חסים על אבוד מספר שקלים. שלמה "שכח" שאשה גנבה היא לא בהכרח טיפשה, ההיפך הוא הנכון, גנב נזהר תמיד לא להתפס¹⁹. תחשבו: אם אתם הייתם גונבים ילד (ח"ו), האם הייתם אומרים "גזור".

אם אני הייתי גונב ילד, כבר בשעה ששלמה היה אומר "קחו לי חרב" הייתי קופץ ואומר לו שלא יהרוג את הילד, גם אם נגיד שבספור שלנו האשה הגנבה לא היתה חכמה, אבל כשהיא רואה שהאמא האמיתית אומרת "תנו לה את הילוד החי", לכולי עלמא היתה חייבת להבין שאמא אמיתית לא אומרת "גזור", ואם כן על מה ערך וביסס שלמה את המלכודת שלו? כל אשה נורמלית היתה מזהה שטומנים לה פח והיתה נזהרת לא ליפול לפח זה!"

מובן שאפשר לשאול את השאלה גם בלי שתילת הטעות בקריאה, אך בדרך זו השאלה היא של המורה שמטרידה אותו ופחות את התלמידים. בדרך שהובאה לעיל התלמידים שנחשפו לשאלה ע"י הקריאה המוטעית הם השואלים, ההנעה שלהם לקבל

¹⁸ 'שנים אוחזין בטלית זה אומר אני מצאתיה וזה אומר אני מצאתיה... ויחלוקו' (בבא מציעא א, א).

¹⁹ על טענת "מגו" שואלים מי אמר שהנידון הוא תלמיד חכם לדעת שטענה ב' עדיפה על טענה א', הרי מיגו טוענים גם לבור ועם הארץ? והתשובה: כל אדם הוא תלמיד חכם לגבי ממונו וחיינו ויודע את הטענות הטובות ביותר עבורו.

תשובה תגבר וכך גם ההנאה שלהם מהתשובה שאותה לא נביא במסגרת מאמר זה].

ה. מגילת אסתר

אסתר ב, כא-כב: 'בימים ההם ומרדכי יושב בשער המלך קצף בגתן ותרש שני סריסי המלך משומרי הסף ויבקשו לשלוח יד במלך אחשוורוש. ויוודע הדבר למרדכי ויגד לאסתר המלכה ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי'.

אסתר ב, טו - ה, ד: 'ותאמר אסתר להשיב אל מרדכי לך כנוס את כל היהודים הנמצאים בשושן וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים לילה ויום... ובכן אבוא אל המלך אשר לא כדת וכאשר אבדתי אבדתי... ויאמר לה המלך מה לך אסתר המלכה ומה בקשתך עד חצי המלכות וינתן לך, ותאמר אסתר אם על המלך טוב יבוא המלך והמן היום אל המשתה אשר עשיתי לוי'.

[כידוע מגילת אסתר מלאה שאלות כרימון, חלק גדול משאלות אלו נעלמות מעיני התלמידים הצעירים משום שהם לומדים את המגילה כאשר סופה ידוע להם משכבר, כשהסוף הטוב מובטח מראש שום דבר לא ממש קשה. אבל לימוד נכון של המגילה מחייב אותנו לשאול ולתהות על מניעי ההתנהגות של גבוריה ברגע נתון של העלילה לפי הנתונים הידועים להם על אותו שלב בעלילה בו אנו עוסקים. הם הרי התנהגו במהלך המגילה כאילו אין עדיין חג פורים בלוח העברי, ו"נהפוך הוא" הוא חלום באספמיא שרוב היהודים לא העיזו לחלום עליו²⁰. השאלות קשות מאוד ואפשר לשאול אותן גם ללא שתילת טעות בקריאה, אבל גם כאן עוזר התכסיס הזה לחדד את השאלה ובעיקר ליצור את ההרגשה שהקושי הוא של התלמיד].

הרב: ראינו שמכל מאות אלפי [ואולי מליוני] הבנות שהגיעו לשושן נבחרה דווקא זו שלא רצתה למלוך, ושנלקחה ממש באונס. כנראה בעקבות בחירתה קוצפים שני סריסי המלך, שהיו מן הסתם מקרובי ושותי, על אחשוורוש ומבקשים להרוג אותו 'ויבקשו לשלוח יד במלך אחשוורוש, ויוודע הדבר למרדכי, ויתפלל להצלתם ויאמר אנא ה' הצלח ידי הקושרים האלה והצל את ביתי-אישתי מיד החמסן הרע הזה מיד אחשוורוש כי מר לה ממנו. ויבך מרדכי ויתפלל ויתן צדקה וילמד למען הצל את האנוסה מיד האונס'.

[התלמידים לא מבינים מהיכן נפל עליהם הטקסט, אבל מבינים שיש כאן בעיה].

תלמיד: (א) מה מרדכי יכול לעשות נגד המלך, לקחו את אסתר בכח, אם היה מתנגד היו הורגים אותו. (ב) בסדר, אבל למה כשבגתן ותרש רצו להרוג את המלך הוא צריך להפריע להם ולהציל אותו? (ג) הרי כך הוא מאבד את אסתר בכוונה וכאילו מסכים ברצון שיקחו אותה. (ד) למדנו בגמרא שגוי שנפל לבור לא מוכרחים להעלות אותו,

²⁰ על עניין זה עמדתי בהרחבה בהקדמה לספרי על מגילת אסתר, "הסתרים באסתר" עמ' 17.

ובמיוחד גוי רשע שכזה שלוקח בת ישראל לטמא אותה²¹.

תלמידים: (א) אבל אם מרדכי לא היה מציל את המלך איך היהודים היו ניצלים. (ב) מרדכי חשב שכדאי שהמלך יהיה חייב משהו ליהודים. (ג) אולי באמת מרדכי חשב שכדאי להקדים תרופה למכה של המן. (ד) אבל המן עדיין לא עלה ואין בכלל מכה ולעומת זאת לאסתר בוודאות יש בעיות אצל המלך. (ה) האם מותר למסור אשה למלך כאשר טוב ליהודים כדי שאולי בעתיד המלך יעשה טובות ליהודים?!

[גם כאן לא נענה על השאלות, שבכל מקרה הן טובות מהתשובות].

הרב: נמשיך בקטע הידוע ביותר של המגילה, תחילת המהפך הגדול. נתאר את המצב בתחילת פרק ה'. מרדכי מכריח את אסתר ללכת למלך לבטל את הגזירה, היא מבקשת דחיה של כמה ימים כדי שאחשוורוש יקרא לה, ולא תצטרך להתפרץ לארמונו, ואז סיכוייה קלושים. ראשית קרוב לוודאי שתהרג בטרם תפצה פיה "אחת דתו להמית". ואף אם לא תהרג לפני שתגיע למלך, קרוב לוודאי שאחשוורוש יכעס מאד ויעניש אותה, ואף אם לא יעניש אותה, מן הסתם לא יאהב את התפרצותה²² וישלח אותה חזרה, ואף אם לא ישלח אותה חזרה ודאי שלא יאהב את בואה... מרדכי מצווה ללכת מיד!

בחלום הכי וורוד שלה לא חלמה אסתר שזה מה שיקרה: "ויאמר לה המלך מה לך אסתר המלכה ומה בקשתך עד חצי המלכות ותעש, ותאמר אסתר אם על המלך טוב ינתן לי עמי בשאלתי ועמי בבקשתי".

תלמידים: (א) מה מה? (ב) איפוא אתה הרב? זה כתוב אחר כך, עכשיו כתוב שאסתר מזמינה למשתה.

הרב: אני לא מאמין, אצלכם כתוב שאסתר מזמינה למשתה? ממש לא מובן, כל יהודי שושן צמים כבר שלושה ימים לילה ויום ורואים את המוות לנגד עיניהם, להשמיד להרוג ולאבד, שק ואפר יוצע לרבים, בחסד אלוקי מופלא המלך מוכן לתת לאסתר חצי המלכות והיא במקום לבקש בקשה פשוטה שלשמה נשלחה למלך וסכנה את נפשה - היא עושה משתאות.

תלמידים: (א) אבל בסופו של דבר זה הצליח, אולי אם היתה מבקשת עכשיו המלך לא היה מסכים. (ב) אבל היא לא ידעה שאחר כך זה יצליח ומי אמר שהמלך יגיד גם מחר עד חצי המלכות ותעש? (ג) טוב ציפור אחת ביד משתים על העץ והיא היתה חייבת קודם כל להציל את היהודים מי יודע מה יהיה מחר?²³

²¹ עיין שם עמ' 48 ואילך.

²² אולי יש לו אשה אחרת שם.

²³ בגמרא מגילה טו ע"ב ישנם יד תשובות לשאלה זו. עיין גם הסתרים באסתר עמ' 92 ואילך.

הרב: לכאורה יש כאן גם כפירה בטובתו של מקום, אנחנו לא יודעים עכשיו שהכל יסתדר יותר טוב ובינתיים שלח הקב"ה נס מן השמים ואסתר כאילו מתעלמת ממנו, [גם כאן יש תשובות רבות, לשאלה שעולה על כולנה].